

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.15421/392004>

Олійник А. Ю.,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету технологій та дизайну*

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

GENERAL SOCIAL GUARANTEES OF REALIZATION OF THE PERSON'S CONSTITUTIONAL FREEDOM FOR BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE

У статті розглянуто загальносоціальні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Їх система включає в себе конституційні умови і засоби економічного, політичного, соціального, ідеологічного характеру. Серед економічних загальносоціальних умов для реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є домовленості про: а) надання підприємцям земельної ділянки, передачу державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності; б) сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення, інформаційного обслуговування їхньої діяльності та в підготовці кадрів; в) здійснення первісного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; г) стимулювання модернізації технології, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; р) надання підприємцям інших видів допомоги. До політичних гарантій відносять закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови, що забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність. Соціальними гарантіями реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) загальнообов'язкове соціальне страхування, створення мережі закладів для догляду за непрацездатними; б) створення державою умов, за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для нього плату, позбавлення житла тільки на підставі закону і за рішенням суду; в) державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги, створення ефективних і доступних умов медичного обслуговування та розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення. Загальносоціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних збитків.

Ключові слова: загальносоціальні гарантії, умови і засоби, загальносоціальні умови, загальносоціальні засоби, свобода особи на підприємницьку діяльність.

The article deals with the general social guarantees for the implementation of a person's constitutional freedom of business. These are the conditions and means that create an enabling environment for the exercise of a person's constitutional freedom to do business at national and international levels. Their system includes constitutional conditions and means of economic, political, social, ideological, cultural (spiritual) character. Among the economic general and social conditions for the realization of a person's constitutional freedom to enter into business activity are agreements on: a) granting to the entrepreneurs of land, transfer of state property necessary for carrying out entrepreneurial activity; b) assistance to entrepreneurs in the organization of logistics, information service of their activities and training; c) realization of the initial arrangement of undeveloped territories by objects of industrial and social infrastructure with the sale or transfer of them to entrepreneurs in the order determined by law; d) stimulation of technology modernization, innovation activity, development of new types of products and services by entrepreneurs; r) providing other types of assistance to entrepreneurs. Political guarantees include the political conditions enshrined in constitutional norms and principles that ensure the exercise of a person's freedom to do business. The social guarantees for the realization of a person's constitutional freedom to enter into business are: a) compulsory social insurance, creation of a network of institutions for care of the disabled; b) creation by the state of conditions under which every citizen can have the opportunity to build a dwelling, to buy or rent it, to receive free of charge or accessible for him from the state or local self-government bodies, deprivation of housing only on the basis of law and by court decision; c) state financing of health care, free provision of medical care, creation of effective and accessible conditions of medical care and development of medical establishments of all forms of ownership, development of physical culture and sports, provision of sanitary-epidemiological well-being of the population. The general social means of exercising a person's constitutional freedom to enter into business are protection, protection, prosecution, and compensation for material and moral damages.

Key words: general social guarantees, conditions and means, general social conditions, general social means, freedom of a person for entrepreneurial activity.

Вступ. Загальносоціальні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність мають важливе значення для економічного розвитку України в сучасних умовах її євроінтеграції. Їх

система включає в себе конституційні умови і засоби економічного, політичного, соціального, ідеологічного характеру. Дослідження елементів названої системи дасть змогу досягти поставленої мети.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є загальносоціальні умови і засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. В Україні самостійно названі гарантії ще ніким не досліджувалися. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) дослідити загальносоціальні умови реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; 2) охарактеризувати загальносоціальні засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; 3) запропонувати висновки та рекомендації щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Результати дослідження. Проблема забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах європейського та євроатлантичного курсу України набуває особливого значення. Її сутність полягає в недостатньому забезпеченні реалізації конституційних свобод, що виявляється як у певних складнощах практичної реалізації деяких свобод, закріплених у Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Важливим засобом захисту конституційних свобод особи є їх гарантії [1]. Традиційно, гарантії прийнято розподіляти на загальносоціальні та юридичні [2, с. 276]. Загальносоціальні гарантії – це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Видами загальносоціальних гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови і засоби. Термін «умова» тлумачиться як взаємна усна чи письмова домовленість (угода, договір) про що-небудь. Серед економічних загальносоціальних умов для реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є домовленості про: а) надання підприємцям земельної ділянки, передачу державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності; б) сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення, інформаційного обслуговування їхньої діяльності та в підготовці кадрів; в) здійснення первісного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; г) стимулювання модернізації технології, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; г) надання підприємцям інших видів допомоги (ст. 48 ГК України) [3]. Відповідно до ст. 13 Конституції України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу». Економічними умовами для здійснення свободи підприємницької діяльності є надання підприємцям земельної ділянки в користування. Громадяни набувають права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої

влади або органів місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень, визначених Земельним кодексом України, або за результатами аукціону [4]. Договір оренди землі є одним із видів цивільно-правових зобов'язань, у відповідності з яким наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють земельні правовідносини в Україні, є Земельний кодекс, Цивільний кодекс, Закон України «Про оренду землі» [4]. Серед економічних умов, що є гарантіями реалізації названої конституційної свободи особи, є передача підприємцю державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. закріплює, що в ньому регулюються: а) організаційні відносини, пов'язані з передачею в оренду майна державних підприємств, установ та організацій, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності (далі – підприємства), їхніх структурних підрозділів та іншого окремого, індивідуально визначеного майна, що перебуває в державній та комунальній власності; б) майнові відносини між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання державного майна, майна, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності [5].

Отже, надання підприємцям земельної ділянки, передача державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності, є однією з економічних умов для реалізації названої конституційної свободи особи.

Важливими економічними умовами гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність особи є сприяння підприємцям в організації: а) матеріально-технічного забезпечення; б) стимулювання модернізації технології, інноваційно-інформаційного обслуговування їхньої діяльності; в) підготовки кадрів. Матеріально-технічне забезпечення – це форма товарного обігу у сфері матеріального виробництва, процес забезпечення підприємств сировиною, матеріалами, комплектуючими, напівфабрикатами, готовими виробами тощо, необхідними для виробничого і невиробничого споживання [6]. У гарантуванні реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність важливу роль відіграє комерційна інформація, тобто певна сукупність відомостей, що дає змогу діловій людині приймати правильні управлінські рішення у сфері бізнесової діяльності [7]. Важливе значення для підприємства має підготовка та перепідготовка кадрів, що є запорукою успішного його функціонування в ринковій економіці. Підготовка спеціалістів для підприємницької діяльності здійснюється в системі державної освіти, включаючи дошкільну, загальноосвітню і професійну, вищу освіту та післядипломну підготовку, в тому числі через недержавну систему навчання [8].

Отже, економічними умовами гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку

діяльність особи є сприяння підприємцям в організації: а) матеріально-технічного забезпечення; б) інформаційного обслуговування їхньої діяльності; в) підготовки їхніх кадрів.

Важливою економічною умовою гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність особи є здійснення первинного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку. До виробничої інфраструктури підприємства належать підрозділи, які не беруть безпосередньої участі у створенні профільної продукції, але своєю діяльністю створюють умови, необхідні для роботи основних виробничих цехів. Соціальна інфраструктура забезпечує задоволення соціально-побутових і культурних потреб працівників підприємства [9]. Одною з економічних умов гарантування реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є стимулювання модернізації технологій, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг. Модернізація технологій тісно пов'язана з інноваційною діяльністю. Інноваційна діяльність – це діяльність із розроблення, створення на підставі об'єктів права інтелектуальної власності інноваційних продуктів, готових до безпосереднього впровадження (реалізації) в умовах конкретного виробництва чи господарської діяльності, а також їх комерціалізації та впровадження як інновацій у виробництві та соціальній сфері, що здійснюється на основі реалізації інвестицій, з отриманням нової або суттєво вдосконаленої продукції, виконанням інноваційних робіт, наданням інноваційних послуг, а також підвищенням техніко-технологічних показників відповідної господарської діяльності та виробничого процесу. Існують також інші види економічної допомоги, що надаються підприємцям як гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Серед загальносоціальних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є політичні умови. До політичних гарантій відносять закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови, що забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність. Свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава та інші суб'єкти політичної організації суспільства мають створювати сприятливі умови, що спрямовані на реалізацію конституційної свободи особи. До інших суб'єктів політичної організації суспільства відносяться політичні партії та громадські об'єднання. Політична партія є зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян, прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Політичні партії мають своїм завданням створення умов щодо реалізації прав і свобод своїх членів та задоволення політичних,

економічних, соціальних, культурних та інших інтересів і потреб, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Політичними умовами, що гарантуються на конституційному рівні як свобода особи на підприємницьку діяльність, є засади політичного багатоманіття. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15 Конституції України) [10].

Соціальними гарантіями реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є закріплені нормами конституції і законів України соціальні умови. Серед таких умов Конституція України закріплює: а) загальнообов'язкове соціальне страхування, створення мережі закладів для догляду за непрацездатними (ст. 46); б) створення державою умов, за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для нього плату, позбавлення житла тільки на підставі закону і за рішенням суду (ст. 47); в) державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги, створення ефективних і доступних умов медичного обслуговування та розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення (ст. 49) [10].

Одною із загальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні конституційно закріплюється ідеологічне багатоманіття. Жодна ідеологія не може визнаватися Українською державою як обов'язкова. Цензура в Україні заборонена (ст. 15) [10].

Отже, в Україні серед загальносоціальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність виділяють: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови. Свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Загальносоціальні засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність включають: а) охорону; б) захист; в) поновлення порушеної свободи особи на підприємницьку діяльність. Охорону конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність здійснюють недержавні правоохоронні організації в Україні, такі як: а) охоронні органи місцевого самоврядування; б) корпорації, фірми, бюро та інші організації, що надають охоронні послуги всім зацікавленим приватним закладам, організаціям і окремим особам; в) вну-

трішні «служби безпеки», що створюються промисловими компаніями, фірмами та підприємницькими товариствами; г) організації з охорони комерційної та службової таємниць; д) структури для забезпечення діяльності в умовах конкуренції; е) фізичні та юридичні особи зі здійснення окремих видів охоронних функцій [11, с. 753].

Корпорації, фірми, бюро, інші організації, що надають охоронні послуги зацікавленим приватним органам, підприємствам, установам, організаціям і окремим особам, забезпечують охорону конституційної свободи особи, здійснюють дедуктивну діяльність, надають послуги в забезпеченні особистої охорони, охорони майна тощо. Внутрішні «служби безпеки» створюються промисловими компаніями, фірмами та підприємницькими товариствами з метою забезпечення правопорядку на локальній території певної корпорації, компанії чи господарського товариства. Самостійним елементом системи недержавних охоронних структур є організації з охорони комерційної та службової таємниць. Утворюються вони з метою недопущення безконтрольного відтоку інформації, що становить комерційну та службову таємницю з приватних органів, підприємств, установ та інших організацій недержавного сектору. Важливе значення для ефективної роботи господарських структур в умовах ринкової економіки належить організації добросовісної конкуренції та недопущення монополізму. Одним з елементів системи недержавних правоохоронних організацій є структури для забезпечення господарської діяльності в умовах конкуренції. Вони утворюються і функціонують з метою недопущення монополізму і забезпечення добросовісної конкуренції організацій різних форм власності, що реалізують свободу підприємництва. Значний обсяг діяльності з реалізації охоронної функції покладається на недержавні правоохоронні органи зі здійснення окремих видів правоохоронних функцій щодо забезпечення особистої безпеки та майнової недоторканності фізичних і юридичних осіб. Вони утворюються і функціонують з метою недопущення посягань на особисту недоторканність людини та недоторканність її приватної власності в процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Такі ж послуги названі структури надають і юридичним особам за спільною домовленістю [11, с. 754].

Отже, утворення і функціонування недержавних охоронних структур в умовах ринкових відносин є гарантією забезпечення засобів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність здійснюється недержавними захисними організаціями, до яких відносяться: а) адвокати і адвокатура; б) недержавні нотаріуси; в) інші захисні недержавні організації; г) міжнародні неурядові захисні організації тощо.

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допо-

моги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом. Адвокатуру України становлять усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, яка здійснює захисну, представницьку та іншу діяльність в процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємство. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності. Адвокатура є недержавною правозахисною організацією, що об'єднує професійних адвокатів, які надають правозахисні послуги фізичним і юридичним особам, органам і посадовим особам різних форм власності, включаючи і підприємницьку діяльність. Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги [12].

Отже, захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні здійснюють адвокати й адвокатські організації. Вони представляють і захищають конституційну свободу на підприємницьку діяльність у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами.

Одною з недержавних інституцій, що здійснює захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні, є недержавні нотаріуси. Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Приватний нотаріус вправі мати контору, укладати цивільно-правові та трудові договори, відкривати поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках [13].

Інші захисні недержавні організації та міжнародні неурядові захисні організації здійснюють діяльність з гарантування реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. До них відносяться: а) Міжнародна амністія (МА); б) Міжнародний пен-штаб; в) Дослідницький і інформаційний центр цензури; г) Група з прав меншин; д) Міжнародна організація кримінальних реформ; е) Міжнародна федерація прав людини; ж) Міжнародна служба прав людини; з) Міжнародна організація проти

тортур; з) Система інформації та документації прав людини; і) Світова Рада Церков; к) Міжнародна комісія юристів; л) Міжнародна університетська служба; м) Міжнародна Гельсінська федерація прав людини тощо [11]. Поновлення порушеної свободи особи на підприємницьку діяльність є засобом її реалізації і включає в себе: а) притягнення винуватої особи до відповідальності; б) відшкодування матеріальних і моральних збитків.

Отже, загальносоціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних збитків.

Висновки. Підводячи загальний підсумок, можна запропонувати такі висновки і рекомендації щодо загальносоціальних умов і засобів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність: 1) Проблема забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність

в Україні полягає у недостатньому забезпеченні її реалізації, що виявляється як у певних складнощах її практичного здійснення, так і в незадовільному стані її захищеності (гарантованості); 2) Загальносоціальні гарантії – це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях; 3) Серед загальносоціальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність виділяють: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови. Свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні ґрунтується саме на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; 4) Загальносоціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних збитків за порушення конституційної свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безсмертна А.С. Гарантії прав і свобод людини і громадянина. URL: <http://www.er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12716/1/>
2. Актуальні проблеми конституційного права України : підручник / за заг. ред. професора А.Ю. Олійника. Київ : Видавничий дім «Скіф», 2012. 552 с.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
4. Як підприємцю отримати земельну ділянку в оренду для здійснення підприємницької діяльності? З чого почати? URL: <http://chp.com.ua/all-news/item/22908-yak-pidpriemtsyu-otrimati-zemelnu-dilyanku-v-orendu-dlya-zdiysnennya-pidpriemnitskoyi-diyalnosti>.
5. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 416.
6. Матеріально-технічне забезпечення підприємницької діяльності. URL: <https://www.sites.google.com/site/kostia03061992/materialno-tehnicne-zabezpecenna-pidpriemstva>.
7. Інформаційне обслуговування підприємництва. URL: <https://studall.org/all3-137659.html>.
8. Підготовка кадрів для підприємницької діяльності. URL: <https://yandex.ru/search/?ei=UTF-8&clid=2101082&text=%D0%9F>.
9. Виробнича і соціальна інфраструктура підприємства. URL: https://pidruchniki.com/82181/ekonomika/virobnicha_sotsialna_infrastruktura_pidpriemstva.
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Правознавство : підручник для студ. вищ. навч. закл. / А.І. Берлач та ін. 2-ге вид., доп. Київ : Правова єдність, 2009. 792 с.
12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
13. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.